

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ–Нью-Йорк
2004

Валентина ШАНДРА (Київ)

**БАХАНОВ К. А., ЛЫМАН И. И. БЕРДЯНСК В ДНЕВНИКАХ
ТИТУЛЯРНОГО СОВЕТНИКА В. К. КРЫЖАНОВСКОГО;
КРЫЖАНОВСКИЙ В. К. ДНЕВНИКИ. – ЗАПОРОЖЬЕ:
ПРОСВІТА, 2002. – 218 с.; ил.**

Українська археографічна традиція не дуже багата на подібні книги, а тому не можна обминути увагою видання бердянськими істориками “Дневников” В. К. Крижанівського. Нарешті український історичний простір персоніфікується, бо, як відомо, історія сплітається з людських доль, вивчати які без таких джерел якщо й можливо, то надзвичайно важко. Відрадно й те, що автор “Дневников” не герой, здатний на глобальні звершення, котрий всупереч усьому і вся долає перешкоди на своєму шляху. В. К. Крижанівський – нормальна, навіть типова постать української історії 1820–1880-х років XIX ст.

Виходець із дворянського роду Гадяцького повіту Полтавської губернії, він після закінчення Роменського повітового училища 1821 р. розпочав службу на скромній посаді писця в канцелярії феодосійського суду. Російській імперії бракувало освічених службовців, щоб заповнити державні присутствені місця в Південній Україні, до колонізації якої вона саме тоді приступала впритул, засновуючи з цією метою мережу державних закладів. А для молодого дворянина цивільна або ж військова служба була обов’язковою, бо без неї не можна було набути ані чинів, ані орденів, а тим більше – земельних маєтків. Скоріш за все молодий панич був здібним, умів давати лад діловим паперам, не цурався перспективних знайомств, бо після суду продовжив службу в Керченській митниці, потім уже – в канцелярії одеського градоначальника, а 1831 р. отримав запрошення від Д. Г. Бібікова до Департаменту зовнішньої торгівлі, складової структури столичного Міністерства фінансів. У кожній із названих установ він зростав по службі, бо вже 1834 р. отримав чин титулярного радника, який набували чиновники, котрі обіймали середні міністерські та губерньські посади, а також штатні наглядачі повітових училищ.

Нестримним бажанням прикупити у власність землю на Півдні, не дуже віддаленому від його батьківщини, можна пояснити переміщення В. К. Крижанівського на посаду наглядача Бердянської митниці, куди запросив його сам всесильний новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов, який розшукував фахівців для краю у відомствах Санкт-Петербурга. У Бердянську В. К. Крижанівський став людиною генерал-губернатора,

намагався бути таким ініціативним, як його начальник. Відкривав щойно заснований порт, дбав про митницю, місцеву бібліотеку. Зі спорудження його будинку починався перший міський квартал.

Швидке збагачення, яке демонстрували російські чиновники на підприємливому Півдні, виявилось для нього неможливим. Він не мав відповідного досвіду, з яким можна було здійснювати оборудки та афери. Дворазове перебування під судом: перший раз за розтрату казенної цегли, якої бракувало на будівництві, а вдруге – за контрабандні перевезення, такі звичні для Півдня, – призупинило його зростання по службі, а разом з тим бажання нечесного збагачення. Відтоді господарювання на землі, яку він таки прикупив у Бердянську, стало його основним заняттям.

Новим імпульсом у його житті виявилось ведення щоденника. Його тексти мало подібні до вже виданих, бо часом важко зрозуміти, для чого такий ведеться: чи для господарських записок, чи для нотування визначних подій або ж для потаємної розмови з притаманним йому прагненням до самовдосконалення. Сприймається він спершу з якоюсь упередженістю до В. К. Крижанівського, – чиновника, позбавленого художнього хисту, який намагається стримано оповідати новини міського життя мовою канцелярських паперів, пересипаною детальною, сухуватою інформацією про погоду, море... Та ось сторінка за сторінкою щоденникові записи набувають того характерного змісту, за яким, хоча й скупі, проглядає людина, якою вона була ось тут, у конкретному реальному житті, без зайвих сентиментів, перейнята щоденною турботою про власну справу, людиною, якій не байдуже, що коїться в місті і як, врешті, вона могла впливати на перебіг міського життя. Початкова упередженість зникає, і читачу вже не важко помітити, що В. К. Крижанівський поважає державне начало, шанобливо ставиться до влади, із зацікавленням і розумінням сприймає її починання, розпочаті внаслідок ліберальних реформ 1860–1870-х років, особливо ті, котрі спрямовані на зростання міських статків, благоустрій, розвиток шкільної мережі. Час від часу він зауважує, які вже відбулися соціальні зміни. Постійно читає місцеві газети, коротко зіставляє своє життя із життям високих чиновників, часто сам пише замітки до “Одесского вестника”, “Таганрогских губернских ведомостей”, в яких розповідає про новини з Бердянська й небадуже ставлення до них міських жителів, котрі постійно клопочуться то про залізницю до Бердянського порту, то про зменшення через неврожай державних податків, то скаржаться властям на появу цинги, намагаючись у такий спосіб примусити чиновників зробити те, що корисне для людського загалу.

Він ідентифікує себе з російською культурою, хоча за записами так і відчувається його “малоросійське” походження, бо час від часу вживає слова, які приносить з вулиці або з якими пройшло його дитинство, як от: шпанка, дощ, страждальниця. Та чи не найбільше видає його українське походження невсипна любов до землі, до городництва й садівництва. Закладений сад прозвав він з легким смутком “Гефсиманським”, забуваючи тут про інші турботи, виказуючи себе допитливим садівником, якому повинні

піддатися ті дерева й городні культури, які він чи не вперше почав вирощувати на бердянській землі. Так само він одним з перших зауважив, що потрібно підживлювати землю гноєм, який, за розпорядженням міської влади, вивозиться разом з ґрунтом із міської площі, хоча на його слова по “невежеству” просто не звернули уваги. Він уміє аналізувати свої дії з погляду їхньої раціональності й результативності, а найвища похвала іншим – це визнання їх за добрих господарів, а чиновників оцінював відповідно до їхнього ставлення до хабарів. Йому притаманний ледь помітний регіональний патріотизм, особливо при вживанні таких словосполучень, як: “С России пишут...”, “В глубокой России...” і т. д. Так і уявляється, як щоранку, побачивши на рейді перламутрово-сірі іноземні кораблі, титулярний радник записує їх зростаючу кількість (32, 42, 58 і т. д.) до свого щоденника, радіючи, що розвивається його місто, збагачуються жителі, адже то вивозилося добірне зерно червоної пшениці та пшениці-арнаутки... Він настільки уважний, що приглядається до вмілого господарювання німців та помічає: “наші” колоністи вміють добре господарювати, знищуючи “оврашки”, в той час, коли “наши казенные поселяне все потеряли от своей безопасности”.

В. К. Крижанівський не байдужий до майбутнього, дбає про молодь, котра прийде на зміну його покоління, а тому вона, міркує він, повинна мати освіту. Ось чому записи про стан шкіл, ставлення учнів, особливо здібних, до навчання, спроби надати йому гнучких форм не покидають його як домашнього вчителя, що готує дітей до школи і, експериментуючи, навчає їх грецької мови, і як наставника повітового училища до самої старості. Одне слово, бердянським краєзнавцям поталанило, бо вони, завдяки записам щоденника, можуть до дня вирахувати, коли почалося будівництво гімназії, коли зводилися стіни і яке враження справляв на мешканців новий уживаний будівельний матеріал – цемент. Недаремно ж приміщення гімназії не лише збереглося до сьогодні, а й активно експлуатується – в його стінах міститься Бердянський педагогічний університет. Переповісти “Дневники” неможливо, хоча й хочеться звернути увагу дослідників на їх універсальний зміст.

Отож, книга, як видно із заголовка, складається з двох частин. Перша, авторська, в якій К. О. Баханов та І. І. Лиман вдало, із знанням справи проаналізували самі “Дневники” В. К. Крижанівського, показали їхні вражаючі інформативні можливості та специфіку як історичного джерела. Крім того, вони вдалися до перевірки наведених там фактів, навіть доповнили їх за іншими джерелами й дійшли думки про високу достовірність та точність щоденникових записів.

Що ж до текстів самих “Дневников”, то тут варто говорити окремо, бо цьому виданню, як і багатьом іншим, що зараз здійснюються у віддалених від центру містах, явно бракує археографічної культури. Упорядників не названо й не зрозуміло хто все-таки підготував тексти до друку. Варто нагадати, що для видання таких історичних пам’яток напрацьовані унормовані правила, дотримуючись яких упорядники піднімають значимість та якість своєї праці. Найбільш науковими вважаються факсимільні видання, що

повністю відтворюють як текст, так і вид джерела та супроводжуються широкими коментарями і примітками. У нашому ж випадку навряд чи варто прагнути наслідувати автора щоденника й повторювати слідом за ним і його помилки, і місце написання окремих текстів, і недоречності – такі, як пропуски літер у словах через поспіх чи неувважність, неправильне датування, написання слів разом, коли вони пишуться окремо й т. ін. Все-таки необхідно було уніфікувати написання слів у тих випадках, коли автор писав їх неоднаково, наприклад, один раз “Малоросія”, “Чорноморія”, а вже інший в інших місцях – “малоросія”, “чорноморія” і т. д. Позбавлені приміток опубліковані тексти з такими позначками, як двокрапка, підкреслення слів і цілих висловів та позначення зірочками, не інформують читача, про що хотіли сказати упорядники.

Звертаю увагу на ці недоречності для того, щоб у наступних виданнях бердянські археографи уникнути їх, а тому успішних Вам знахідок і публікацій на кшталт “Дневников” В. К. Крижанівського.